

Om Kristianstad Trefaldighetskyrkas invigning 1628

Projekt våren 2006 Ensemble Mare Balticum - Musikvetenskapen i Lund
Sammanfattning och ett par reflektioner av Per Mattsson

En artikel från 1987 i **Dansk Årbog for musikkforskning** har varit inkörsport i ämnet Kristianstad Trefaldighetskyrkas invigning. Här beskriver Christian Vestergaard-Pedersen i **Om en dansk kirkeindvielse i 1628** omständigheterna kring invigningen med en rejäl genomgång av Lundabiskopen Mads Jensen Medelfars bok **Encoenia Sacra**, i ett liturgiskt-musikaliskt sammanhang. Övriga källor: Enghoff: **Kristianstad 1614-1914** En historisk festskrift; Bricka & Fridericia: **Kong Christian den fjerdes egenhændige breve**, bind 1-3; Kancelliets brevbøger 1929 ariklar författade av Greger Andersson i **Ale**, Historisk tidskrift för Skåneland 1990-91 samt i Karolinsk årsbok 1991; Mogens Pedersøn: **Pratum Spirituale 1620** i facsimil; "Florilegium Portense" 1618, sammanställd av Erhard Bodenschatz, mikrofilm och fotografier; Pietro Bonhomme: **Melodie Sacrae**, mikrofilm; ; Pietro Bonhomme: *ur Promptuarii Musici*, 1613, fotokopior.

av Christian IV

När Christian IV den 22 maj 1614 skrev Kristianstads *fundationsbrev* på Hammarshus, eller "vår gård" som kungen själv sade, sattes en process igång med stor betydelse för bygden. Man inledde arbetet med att bygga staden *Christianstad* på Allön, en plats som kungen fann både "tjänlig och bekvämlig", både som befästning och köpstad. Redan 1612 hade *kongen* kungjort att det var förbjudet att återuppföra de av svenskarna avbrända husen i Wä, och så småningom förlorade båda de gamla städerna Wä och Åhus sina stadsprivilegier. Istället ville kungen satsa på sina nya strategiskt placerade städer, varav Kristianstad var en. Inga krafter sparades när den nya staden skulle byggas, de bästa arkitekter och hantverkare kallades in, och inte minst gäller detta vid uppförandet *Heliga Trefaldighetskyrkan*, som det i fortsättningen skall handla om.

1617 skrivs kontraktet "imellom köngelig mayestätt och Dawidt Nyborgh", byggherren, men det skulle dröja drygt 10 år innan Kristianstads Trefaldighetskyrka, eller *templet*, som kyrkan kom att kallas, kunde anses vara ens någotsånär färdig. Invigningen av kyrkan har sin speciella historia och fick en märklig inledning. Kristianstads kyrkoherde vid denna tid hette *Jørgen Christophersen*, och möjligen var han en smula het på gröten. Han ådrog sig nämligen kungens våldsamma ilska, då han julen 1626 höll julmässa i den alls inte färdigställda Trefaldighetskyrkan. Det uppfattades av kungen som att man faktiskt hade invigt kyrkan, dessutom på ett opassande och mindre högtidligt sätt, utan kunglig vetskap och

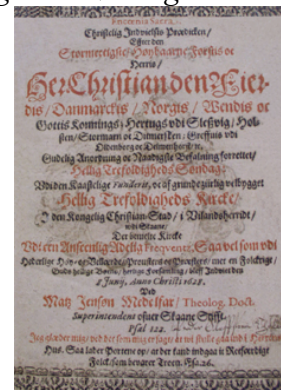
Jørgen Christophersens epitaf i Trefaldighetskyrkan i Kristianstad

medverkan. Han befallde genast att den skyldige kyrkoherden skulle straffas, "saa høyt skee kand", och böta: man skulle se till att mästern Jørgen "til de Fattige noget udgiver". Det hjälpte alls inte med att mästern Jørgen försäkrade att han "intet andet gjort paa Juledag i min første predicken end forklaret Christi fødsels historia". Saken utreddes av biskopen i Lund, *Mads Jensen Medelfar*. Kanske denna incident med julgudstjänsten som dessvärre kom till kungens kännedom, kan ses som kurios. Men händelsen kom att få betydelse för det som komma skulle, och blir som vi ska se till en av förutsättningarna för projektet 2006.

Läget var alltså spänt. Christian skriver 29 december, 1627: "...men epterdi slig indvielse skeed er och nu intet kan corrigeris, och videre indvielse uden forargelse nu mere ick skee kand, mens mere dermed erratum errato vilde blive cumulerit..." Någon vidare invigningsfestlighet var alltså inte aktuell! Men kungen kom uppenbarligen på andra tankar. I ett missiv av den 28 april 1628, befaller Christian att kyrkan i Kristianstad verkligen skall invigas: "Vider, at eftersom vi erfarer, Christianstads Kjrke endnu ikke at skal være indviet,

da beder vi Eder og ville, at I med første lejlighed den indvier". Så sker Trefaldighetssøndagen, den 8 juni, samma år. Med vid festligheterna är nyss nämnde lundabiskop, Mads Jensen Medelfar, men inte kungen själv, trots allt personligt engagemang han visat vid både stads - och kyrkobygget. Kungen vistades vid denna tid på Själland; missiv och befallningar utges omväxlande från Kronborg och Köpenhamn (*Kancelliets brevbøger 1627-29, s. 442f*). Han skulle givetvis ha kunnat styra saken så att invigningen skulle ha passat hans göranden och låtanden. Istället blev Medelfar högst i rang. Det är väl ingen vågad gissning att kungen helt enkelt tappade intresset för alla festligheter i Trefaldighetskyrkan efter mästern Jørgens fatala misstag.

Som sagt: Lundabiskopen närvarade vid den något stukade invigningen 1628 men inte nog med det; 1633 utkommer nämligen Medelfars skildring av högtidligheterna i bokform. "*Encoenia Sacra, Christelig Indvielsis Prædicken...*" kallar han sitt omfattande verk. På 322 sidor redogör han för förehavandena denna junisöndag i Herrens år 1628, eller som han skriver i förordet: "*En kort Beretning / om de Cæremonier / met sang och Sermon / som bleff holden i ChristianStads Kirckis Indvielse / Hellig Trefoldigheds Søndag / den 8 Junij, Anno 1628*". Som betraktare kan man tycka att så väldigt kort blev det inte, med mer än 300 sidors dokumentation, varav mer än 250 sidor innehållande Medelfars invigningspredikan. "*Encoenia Sacra*" finns faktiskt bevarad i Kristianstad: på Stadsbiblioteket och i Kyrkoarkivet. Vad som gör denna volym speciellt intressant för oss musikanter är att många detaljer verkar vara helt i färskt minne trots de fem år som förflöt mellan invigning och bokutgivning. Exempelvis kan Medelfar redogöra för ett flertal musikstycken, antal sångare och instrumentalister, kompositörers namn osv. Det är ytterst intressant och en riktig högtidsstund för idag musikaliskt verksamma i Kristianstad att läsa Dr Mads hågkomster.

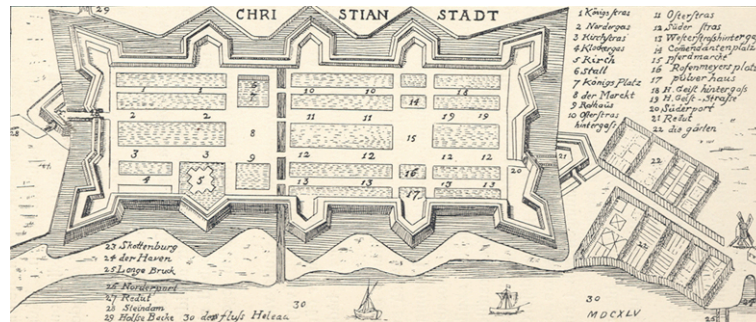
Medelfars *Encoenia Sacra* 1633

Man kan undra varför Medelfar överhuvudtaget lägger ner så stor möda på att publicera *Encoenia Sacra*, trots att han var upptagen med annat, som han själv skriver: "*denne ringe Tractat, ... oc dog for andre mine Besverligheter ey før kunde bliffve forførdiget*". Vi pratar här om fem år av "besvärigheter" innan "förfärdigandet"; boken trycktes ju inte förrän 1633. Varför var det så viktigt att få ut boken? Kanske för att visa att trots kung Christians stora ilska och förtrytelse över mästern Jørgens tilltag med julfirande på byggarbetsplatsen, så ägde den *riktiga* invigningen rum 1628. *Encoenia Sacra* blir ett tungt vägande dokument, för samtid och eftervärld, som bevisar att Trefaldighetkyrkan i Kristianstad verkligen blev ordentligt invigd, efter konstens alla regler. På Jørgen Christophersens misstag följer Medelfars mödosamma bokskrivande, på vilken projektet i Herrens år 2006 bygger.

Kan man då med hjälp av Medelfars bok spåra musiken och kan man ge en bild av vilka musikstycken som framfördes och hur en högtidlig invigning musikaliskt kunde ta sig ut för snart 400 år sedan? Hur var förutsättningarna då det begav sig?

Kristianstad hade vid denna tid en ringa befolkning, det var en ny stad utan egna traditioner. Det äldsta belägget för stadsmusikanter i Kristianstad är från 1630-talet, "*då en Hogen Suenn Spillemand avlade borgerlig ed. Musicerandet har för honom varit en bisyssla*" skriver Greger Andersson (*Ale, Historisk tidskrift för Skåneland* 4/1990.) Några stadsmusikanter, som vid denna tid fanns t.ex. i Malmö, syntes ännu inte till i den nyanlagda staden. Sångare kunde dock rekvideras lokalt: "*Oc der de traadde ind i Kircken / da begyntis aff ChristianStads Skolmester oc Skoletienerne / met Skolebørnene / en Musica Firguralis, oc bleff siungen en Motet a 8. Vocum met disse Ord: Sancte Dei Spiritus, emitte lucem coelitus! &c.*". Redan 1617 var skolan i Kristianstad i verksamhet, byggnaden var ett fackverkshus flyttat från Åhus, där förutom undervisning också var plats för gudstjänster under

kyrkobygget. I räkenskapsböcker 1634-44 anges att elevantalet tidvis varit 60. Med kunskap om hur väsentlig musikens roll var i den tidens skolmiljö är det alls inte orimligt att skolpojckarna bildade en stabil stomme i de 8-stämmiga kompositioner som Medelfar nämner. Tyvärr har just det nyss nämnda verket inte gått att spåra. Texten är en pingsttext, vilket ju passar i tid för 1628 års invigning i juni. Men motetten *Sancte Dei Spiritus* a8 har dock inte gått att spåra.

Kristianstad av år 1645

”Huor i der oc bleff legt / aff nogle Instrumentister, som...Jørgen Wrne til Alsløff / da Kongl. Maytt. Befaldnings Mand offuer Christian Stads By oc Læen...haffde ladet der til vel forordne”. Varifrån dessa ”lekande” instrumentalister kom kan man spekulera över. Malmö? Köpenhamn? Kristianstad saknade vid denna tid musikaliska krafter som kunde ta sig an samtida konstmusik. Instrumentalisterna, varifrån de nu kom, kunde på denna tid många gånger traktera instrument av allehanda slag. Ofta var de multiinstrumentalister och kunde traktera både stråk och blås. Toner från gamba, olika slags fioler, flöjter, basun, sinka, skalmeja och andra rörbladsinstrument är vad man kan tänka sig ha klingat tillsammans med skolpojckarnas ljusa och så småningom målbrottsanfäktade röster.

Vidare, vad skriver Medelfar? ”Dernest bleff det sedvanlige **Kyrie** / Gud Fader / Alsomhyste Trøst / *figurerit*”. Det *sedvanlige Kyrie* betyder i detta fall Pingstkyriet som också skall sjungas på Trefaldighetssöndagen. Att musiken skall *figureras* betyder helt enkelt att musiken är flerstämmig, i motsats till ett enstämmigt framförande. Några år tidigare, 1620, gav vicekapellmästaren i Köpenhamn *Mogens Pedersøn* ut sin samling *Pratum Spirituale*, som består av femstämmiga sättningar av psalmer, en mässa mm. Med stor sannolikhet är det fråga om just Pedersøns Kyrie-sättning. Pedersøns samling var spridd i det danska riket och var med säkerhet känd även i Skåne; ett exemplar av boken fanns exempelvis på Latinskolan i Malmö, enligt en förteckning från 1674.

Kyrie Om Pingsdag ur Pedersøns Pratum Spirituale 1620.

”Oc der bemelte Kyrie vaar vdsiungen / stod hand op / begynte self for Skolebørnene / som Sang strax i met”. Detta tyder på att prästen själv tog hand om intonationen av nästkommande musikslag, pingsttexten *Veni sancte Spiritus*. Prästen sjöng den första frasen eller just dessa tre första ord, varefter skolpojckarna stämde in i med ”...**reple tuorum**...” Här har en enstämmig version framförts. Källa är *Niels Jespersøns Gradual. En Almindelig Sangbog* från 1573.

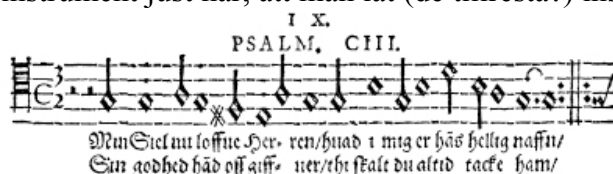
”Begynte it aff Skolebørnene / som vaar en Discantist, met en Extra ordinari høy / Reen oc velklingende Skøn oc Beffuende Stemme: **Hellig er Gud vor Herre Zebaoth**....da begynder Choret med Almuen / at falde i Sangen / siungende disse Ord: Som haver ald Jorden opfyldt met meget gaat...”. Här släpper man fram en begåvad elev att intonera psalmsången, där också ”almuen” tillåts delta.

Allmogen tilläts delta även i nästa musikinslag som Medelfart nämner, nämligen ”*Dig være lov oc priis / O Herre Christ*”.

”*Paa denne Christelig Sermon, oc Gudelig Tale / saaledis fremsat aff Superintendenten, bleff strax Musiceret, 5. Vocum.*

***Min Siel nu loffue Herren /
Hvad i mig er hans Hellige Naffn...***”

Här måste nämnas att Vestergaard-Pedersen i sin artikel menar att ”5. Vocum” skulle indikera ett vokalt framförande, utan instrument. Detta är knappast ett övertygande påstående. ”Voce” kan visserligen översättas med ”röst”, men ”voce” i dessa sammanhang betyder snarare ”stämma”, dvs. ett musikstycke med fem stämmor, oavsett hur dessa exekveras. Att *Min Siel nu loffue Herren* sjöngs är väl att anta, men det hindrar knappast instrument från att medverka *colla parte*, det är heller inte vad Medelfar skriver. Man kan anta, utan att författaren nämner instrument just här, att man lät (de tillresta?) instrumentalisterna vara med på de flerstämmiga

Min Siel ur Pedersøns
Pratum Spirituale 1620

verken av Pedersøn och andra. Här kan man lätt tänka sig att man använt sig av Mogens Pedersøns femstämmiga sättning av *Min Siel* ur *Pratum Spirituale*.

”*Der effter bleff Troen Siungen / saaledis som den findis i Gradualen.*

Vi tro allesammen paa en Gud...”

1528 anges att Credot (Vi tro...) skall sjungas av församlingen och kören, så förslagsvis har här Jespersøns Gradual använts igen för ett framförande tillsammans med allmogen. *Vi tro* finns f.ö. också i en femstämmig sättning av Mogens Pedersøn i ovan nämnda samling.

”*Der Prædicken var endet / begyntis aff Prædickstolen Te Deum Laudamus; paa Danske / O Gud vi lofue dig / huilcket Choret oc Almuen sang ud til Enden*”. Ytterligare ett tillfälle för allmogen att lufta lungorna, således.

Följande musikstycke var enligt Medelfar

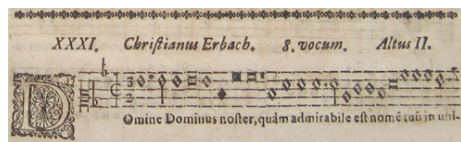
”...under Communionen siungen: **Jesu søde Hukommelse / 4. Vocum**”. Här skulle man kunna hoppas på att musikstycket skulle vara identiskt med den latinska versionen ur *Piae Cantiones* (1582), *Jesu dulcis memoria*. En dansk text passar dock svårligen in på det fyrstämmiga arrangemanget i *Piae Cantiones*. I skrivande stund är det okänt till vilken musik den danska texten skulle ha sjungits.

”*Til Beslutning på denne Hellig oc Christelig Indvielse bleff paa det sidste siunget 2 Moteter, den første:*

Domine Dominus noster, quam admirabile est nomen tuum, &c. Erbacci 8. Vocum.

Den anden:

Inimicos nostros pelle, &c. Bonhomij 8. Vocum.”

Början av Erbachs *Domine Dominus*

Alltså: efter all redan nämnd musik och en predikan som tryckt tar 250 sidor i anspråk framförs nu som avslutning två motetter! Det är fråga om musik av namngivna tonsättare, båda tämligen bekanta. *Christian Erbach* (1570-1635) efterträdde *Hans Leo Hassler* som

organist och som ledare för stadspiparna i Augsburg. Ur svenskt perspektiv bör i sammanhanget nämnas, att Erbachs bortgång sammanfaller med svenskarnas belägring av sydtyska Augsburg 1632, då läget i staden så småningom försämrades radikalt. Erbach avskedades från sin domkyrkotjänst av finansiella skäl, och dog kort därefter.

Christian Erbach (1570-1635)

Christian Erbach gav ut flera samlingar med kyrkomusik, och stycket nämnt hos Medelfart finns i ett tryck från 1600, ”*Modi sacri sive cantus musici...*”. Mer sannolikt är dock att musikansvariga vid invigningen i Kristianstad tagit Erbachs motett ”*Domini Dominus noster*” ur en annan samling, som var mycket spridd i norra Europa. Den heter ”*Florilegium Portense*” och sammanställdes av *Erhard Bodenschatz* för att användas i skolor. Den trycktes i ett flertal upplagor under 16- och 1700-talet, och nämns kan att J.S. Bach beställde nya exemplar av samlingen under sin tid som Thomaskantor i Leipzig. Vi vet också att *Florilegium Portense* fanns i både Malmö Latinskola (1674) samt i Helsingør.

Böckerna användes som sagt flitigt i skolor över hela norra Europa, och det partitur som EMB och Trefaldighetskyrkans kör under ledning av Torbjörn Gustafsson kommer att musicera från har jag sammanställt med hjälp av sju stämböcker som finns i Stockholm. Det är exemplar ur Tyska kyrkans samlingar, tryckt 1618, som jag fått på mikrofilm från Statens Musiksamlingar. Den åttonde stämboken hittade jag slutligen på Stadsarkivet i Örebro, där de felande stämmorna kunde avfotograferas. Exemplaret i Örebro har använts på gymnasiet och tillhör Karolinasamlingen.

Svårare är att hitta motetten av *Pierre Bonhomme*. Bonhomme eller Bonomi, var född 1579 i Vallonien, och från 1594 verksam i Liège fram till sin död 1617. Enligt *RISM*, den enorma sammanställningen av musikmanuskript och tryck, skall ingen musik av Bonhomme finnas på våra breddgrader. Vid spårandet av musiken av Erbach ovan, använde jag ”bibeln” i dessa sammanhang, Åke Davidssons *Imprimés de musique des XVIe et XVIIe siècles conservés dans les bibliothèques suédoises*. Davidsson har sammanställt all tryckt musik i svenska bibliotek från 15-1600-talet. Han anger, att i en antologi med kyrkomusik, *Promptuarium musicum* från 1613, f.ö. bevarad både i Sverige och i Danmark, finns ett par 8-stämmiga motetter av Bonhomme. I Uppsala finns dessutom ett par samlingar med musik enbart av honom, bl.a. *Melodiæ sacræ*, tryckt 1603. Den innehåller 38 kompositioner med 5-9 stämmor. Men ingen *Inimicos nostros pelle*.

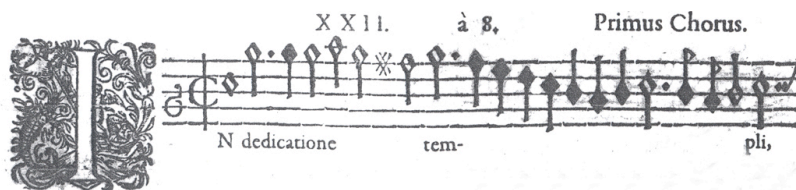
Diskussioner har förts och kommer att föras huruvida orgeln i Kristianstads Trefaldighetskyrka var färdigbyggd eller spelbar vid tiden för invigningen 1628. *Johann Lorentz*, dåtidens kanske störste orgelbyggare, hade fått uppdraget att bygga orgeln. Han hade vid tiden andra flera uppdrag, och en anställd organist kan påvisas först 1631. I Medelfars bok nämns inte att orgeln skulle ha använts att musicera på under invigningsfestligheterna, den nämns dock i den allmänna beskrivningen av den praktfulla inredningen i den nya kyrkan. På sidan 76 heter det: ”*Orgelverket / forwden anden konstig Bygning / oc der paa skøn Zirat / er met Stemmer 29.*” Det skulle tyda på att orgeln trots allt var på plats, men annat tyder på motsatsen. Nuvarande Trefaldighetsorganisten *Torbjörn Gustafsson* har påpekat, att det inte fanns någon färdig läktare att bygga orgeln på i juni 1628. Det mesta talar således för att orgeln inte blev klar förrän 1631, som flertalet skribenter påstår, och med ett stämantal av 28. Man kan tänka sig, att orgeln och övrig inredning beskrivs i ett tillstånd närmare 1633 än 1628, då en hel del arbeten tydligen återstod att göra. Det blir för Medelfar mer intressant att beskriva hur underskön byggnaden verkligen blev än hur stökig den kanske var pingsten 1628. Minnena av invigningsceremonierna 1628 inklusive musikinslag är mer ”autentiska” i den meningen att ingen efterkonstruktion blir nödvändig, Medelfar redogör bara för vad som

hänt 5 år tidigare. Att berätta om exempelvis orgeln, visserligen inte färdig 1628, men väl 1633, faller sig helt naturligt.

Mads Jensen Medelfars bok *Encoenia Sacra* gör det möjligt att kunna rekonstruera kyrkoinvigningen av 1628, något som projektet siktar på 2007. Redan i år 2006 kommer åhörarna att kunna ta del av stora delar av den musik som framfördes Trefaldighetssöndagen 1628. Med hjälp av Medelfar kan man identifiera ett flertal musikstycken. Det låter sig i ögonblicket inte göras, att hitta all musik som lundabiskopen nämner i sin bok. Kanske är det inledande styckets titel, *Sancte Dei Spiritus*, eller besättning, a8, en missuppfattning? Kanske sjöng man *Jesu søde Hukommelse* på latin, *Jesu dulcis memoria*? Att musik av Mogens Pedersøn har använts verkar stå helt klart, både *Kyrie* och *Min Siel nu loffue Herren* är med stor sannolikhet sättningar ur *Pratum Spirituale*.

Jag har sysselsatt mig med att försöka hitta alternativa stycken som skulle kunna användas vid en konsert i Kristianstads Trefaldighetskyrka 2006. Det har beslutats, att i år skall huvudsakligen musik framföras, som har spelats vid invigningen. Den kommer kompletteras med annan samtida, i sammanhanget tänkbar musik. Jag har då gjort partitur av ytterligare musik från mikrofilmerna av Florilegium Portense, nämligen

Benedicta sit sancta Trinitatis, skriven av Adam Gumpelzeimer i 8 stämmor. Det är en text som passar en Trefaldighetssöndag. Detsamma gäller **Te Deum**. Här har jag transkriberat två olika versioner: en sättning gjord av vår gamle bekanting Christian Erbach ur Florilegium Portense, och en version av *Te Deum* skriven av en mycket omtyckt kompositör vid denna tid, Hieronymus Praetorius. Praetorius musik finns på flera ställen i svenska bibliotek, och jag har använt mig av mikrofilmer från Västerås. Att böckerna använts är tydligt, man har nämligen översatt de latinska och tyska texterna till svenska på sina ställen.

Pierre Bonhomme: *In dedicatione templi* ur *Melodiæ sacræ*, 1603

Som "ersättning" för den saknade motetten *Inimicos pelle* av Pierre Bonhomme finns flera förslag. I skrivande stund har jag transkriberat fem stycken av Bonhomme, dels ur samlingen *Promptuarii Musici*, 1613, där Bonhomme finns representerad med två motter a 8: **Beatus Laurentius** samt **Hortus conclusus**, dels tre kompositioner ur samlingen *Melodie Sacrae* från 1603. Här har tre stycken transkriberats, nämligen **Coeli enarrant gloriam Dei** a6, **Jubilare Deo** a8, och kanske den mest passande kompositionen i sammanhanget: **In dedicatione templi**, (på förslag av Ute Goedecke). Det är ytterligare en 8-stämmig motett, där texten handlar just om kyrkoinvigning.

Heliga Trefaldighetskyrkan i Kristianstad före 1865